

Ганна Приходько

**ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВСЬКИХ ГУРТКІВ І ТОВАРИСТВ ФІЗКУЛЬТУРНОГО
СПРЯМУВАННЯ В ШКОЛАХ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – З ПОЧАТКУ
ХХ СТ.**

У статті, на підставі вивчення джерел кін. ХІХ–поч. ХХ ст., узагальнено організаційні основи та досвід діяльності перших учнівських осередків фізкультурного спрямування в середніх освітніх закладах України. Висвітлено передумови виникнення, зміст, форми й умови діяльності. Наведено деякі ініціативи, які можуть стати прикладом для сучасної шкільної практики.

Ключові слова: фізичне виховання, середня школа, учнівський гурток, товариство, спортивна команда.

Anna Prikhodko

**ACTIVITY OF PUPIL CIRCLES AND ASSOCIATION OF GYMNASTIC
ORIENTATION IN SCHOOLS OF UKRAINE
IN THE LATE XIX - EARLY XX CENTURIES**

In this article, based on a study of sources in the late XIX– early XX centuries, have been studied and summarized the organizational framework, the experience of the first pupil organizations, athletic orientation in the secondary schools of Ukraine. Premises of origin, contents, forms and conditions of work have been covered here. There are some initiatives that can serve as a model for the modern school practice.

Keywords: physical education, middle school, pupil circle, association, sports team.

Анна Приходько

**ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧЕНИЧЕСКИХ КРУЖКОВ И ОБЩЕСТВ
ФИЗКУЛЬТУРНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ В ШКОЛАХ УКРАИНЫ В
КОНЦЕ ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ ВВ.**

В статье, на основе изучения источников конца ХІХ– начала ХХ вв., обобщены организационные основы и опыт деятельности первых ученических организаций физической направленности в средних учебных заведениях Украины. Освещены предпосылки возникновения, содержание, формы и условия деятельности. Приведены некоторые инициативы, которые могут стать примером для современной школьной практики.

Ключевые слова: физическое воспитание, средняя школа, ученический кружок, общество, спортивная команда.

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою педагогічної освіти України є підготовка вчителя фізичного виховання до позаурочної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи зі школярами. В сучасних умовах цей напрям професійної освіти ще більш актуалізується у зв'язку з прогресуючою в останні роки негативною тенденцією щодо погіршення стану здоров'я та фізичної підготовленості шкільної молоді. Джерелом збагачення змістовної частини професійної підготовки майбутнього учителя є освітньо-виховна спадщина періоду другого демократичного підйому як скарбниця новаторських ідей та прогресивних ініціатив щодо фізичного виховання учнів. Дослідження проведене відповідно до плану НДР кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню історичного аспекту проблеми організації позаурочної фізкультурно-оздоровчої та спортивно-масової роботи в школах України присвячені праці Ю. Грота (2002), Т. Кравчук (2004), А. Бондар (2006), І. Рядинської (2008), В. Вербицького (2009), Р. Гаха (2010) та ін. Але дотепер маловивченою залишається дореволюційна освітньо-виховна спадщина, яка містить значний науково-практичний потенціал в галузі фізичного виховання учнів.

Формулювання мети статті. Проаналізувати виховний досвід перших учнівських гуртків і товариств фізкультурного спрямування, заснованих наприкін. ХІХ–поч. ХХ ст. в закладах середньої освіти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. На руб. ХІХ–ХХ ст.ст. у в освітньо-виховній практиці України стали створюватися перші організовані форми дитячої самодіяльності (учнівські гуртки, товариства, спортивні команди), які ставили за мету фізичне виховання школярів у межах позаурочної роботи. Ці осередки вирішували завдання поглиблення знань, вмінь та навичок учнівської молоді з фізичної культури, розвитку рухових здібностей, проведення здорового дозвілля, задоволення фізкультурно-спортивних інтересів та стимулювання творчої ініціативи через різноманітні форми: тематичні бесіди, заняття різними видами гімнастики та спорту (секції), прогулянки та екскурсії, спортивно-масові заходи.

Окрім того, перші учнівські громадські осередки фізкультурно-спортивного спрямування виконували соціально-профілактичну функцію, пов'язану з прискоренням на руб. ХІХ ст. урбанізації і як наслідку – побутової невпорядкованості значної частини міського населення, росту революційних настроїв, політизації значної частини учнівської молоді, прояву антиурядових настроїв, радикалізму. Молодь активно вступала у різного роду неформальні організації релігійного, шовіністського, націоналістичного та асоціального толку, захоплювалась азартними іграми. З метою виховного впливу на молодь задля профілактики бездоглядності, організації здорового дозвілля та допомоги

підростаючому поколінню визначитися в житті виступили передове вчительство, небайдужі до цієї проблеми представники інших професій. Одним із шляхів соціально-виховної роботи, запропонованих громадськістю, було створення учнівських самодіяльних організацій різної форми.

Відзначимо, що на руб. XIX–XX ст.ст. учнівські гуртки та товариства фізкультурного спрямування створювалися у міських середніх освітніх закладах, але ця форма роботи не була широко розповсюдженою. Однак педагогічний досвід деяких з них заслуговує на пильну увагу та творче використання навіть в умовах сьогодення. Так, на поч. XX ст. у Києво-Печерській гімназії був заснований спортивний гурток із учнів і викладачів з метою “розумної розваги, яка сприяє духовному та моральному вихованню учнів”, а також “зближенню з педагогами”. Структура шкільного осередку включала секції з гімнастики, фехтування, лижного та ковзанярського спорту, велосипедної їзди, лаун-тенісу, футболу, фізичної праці. Крім занять фізичними вправами, гурток проводив екскурсії та спортивно-масові заходи. Узимку на шкільному дворі гуртком обладувалася ковзанка, де каталися як учні та їхні батьки, влаштовувалися карнавали із супроводом оркестрової музики. Кожен клас Києво-Печерської гімназії мав свою футбольну команду, а футбольні змагання організовувалися практично щодня [1, 9].

Ініціатором створення учнівських спортивно-гімнастичних гуртків активно виступало товариство “Сокіл”. Один з них був заснований на Слобожанщині, у харківській жіночій гімназії Е. Неверової. У 1914–1915 н. р. з 289 гімназисток – 32 учениці відвідували гурток. Основним завданням осередку було проведення в позаурочний час учбових занять з сокольської гімнастики, підготовка команди до участі в показових виступах, оглядах і змаганнях.

Цікавим, на наш погляд, є досвід роботи сокольського гімнастичного гуртка Ялтинської Олександрівської гімназії (відкр. у 1905 р.) з ініціативи директора А. Готалова-Готліба та вчителя гімнастики. Провідним напрямком роботи осередку було навчання гімнастиці. До нього зараховувалися учні старших класів (починаючи з 14 років), за дозволом шкільного лікаря. Попечителем гуртка був директор гімназії, керівником – учитель гімнастики. Число членів становило 70-80 осіб.

Відзначимо, що заняття гімнастикою в гуртку проводились в позаурочний час, два рази на тиждень, за окремим розкладом. Із кращих за фізичною підготовленістю учнів обиралися інструктори (10–12 осіб) і їхні помічники. Вчитель гімнастики здійснював загальне керівництво навчальним процесом. Кожне навчальне заняття гуртка мало 4-х частинну структуру. Перша частина містила вправи на снарядах (учні, розділившись на групи, під наглядом інструктора виконували учбові завдання). У другій – спільно виконувалися стройові та вільні вправи, складні ігри. У третій – учні шикувалися у шеренгу, і вчитель, а іноді

директор гімназії, робили аналіз заняття, зауваження та методичні вказівки. Остання чверть заняття відводилась на самостійну роботу учнів на снарядах або бесіди із учителем на фізкультурну тематику. Тривалість заняття становила одну годину. Задля поглибленої підготовки інструкторів, в спеціально відведений час, під керівництвом учителя, організовувались додаткові заняття, де вивчалися теоретичні та практичні основи сокольської гімнастики.

Наголосимо, що, за пропозицією директора гімназії, з метою найбільш чіткої організації роботи осередку, учнями разом із учителем було розроблено “Правила гімнастичного гуртка при Ялтинській Олександрівській гімназії” – своєрідного уставу гуртка [2, 153–156]. Правила були затверджені директором закладу та включали такі розділи: загальні положення, обов’язки гімназистів, розподіл занять, обов’язки інструкторів. У загальних положеннях вказувалися мета гуртка, керівництво, вимоги до його членів (вік, фізична підготовленість, медичний допуск), порядок сплати членських внесків (одноразових або щомісячних) на придбання та ремонт гімнастичного обладнання. Згідно Правил до обов’язків гімназистів входило: справне відвідування занять; беззаперечне дотримання вказівок інструкторів (усі непорозуміння вирішував учитель) і підтримання порядку на заняттях; вихід з місця проведення занять тільки з дозволу інструктора; прояв ввічливості, дружелюбності, тактовності друг до друга; право групи клопотатися про призначення іншого інструктора у випадку його грубого відношення; придбання спеціального взуття, а, за можливістю, повного гімнастичного костюма; дбайливе відношення до матеріального майна гуртка та гімназії; відшкодування повної вартості втраченого або ушкодженого майна. У розділі “Розподіл занять” мова йшла про порядок проведення навчальних занять та вимоги до комплектування груп і підгруп (урахування рівня фізичного розвитку та набутих учнями умінь і навичок).

Останній розділ Правил присвячувався обов’язкам інструкторів, а саме: виконання функції помічника вчителя та керівника окремої групи; стеження за виконанням учбових завдань, дисципліною; постійне перебування в залі; ведення щоденника обліку роботи групи та надання його, за першою вимогою, керівництву; в усьому бути прикладом для інших; несення спільної відповідальності за майно гуртка; участь у нарадах гуртка, де обговорювались питання про перехід учнів з однієї групи в іншу, складання розкладу роботи, звітування інструкторів, розгляд досягнень гуртка й окремих учнів (журнал із протоколами нарад надавався директорові гімназії). Кількість інструкторів визначалася з розрахунку один інструктор на 8–10 учнів.

Про ефективність діяльності гімнастичного гуртка Ялтинської гімназії свідчили результати спостережень медичного та педагогічного персоналу гімназії. Так, лікарський контроль, проведений після року регулярних занять у гуртку, засвідчив істотне покращення показників обміну речовин, розвитку статури, збільшення м’язової маси. Особливо

це стосувалося гімназистів, що мали при зарахуванні до гімназії суттєві проблеми стану здоров'я. Педагоги відмічали, що набуті фізичні якості сприяли формуванню у дітей позитивного відношення до фізичної праці, поліпшенню морального стану (настрою, бадьорості, життєрадісності).

А. Готалов-Готліб підкреслював, що заняття в гімнастичному гуртку сприяли успішному засвоєнню учнями інших навчальних предметів, що суперечило думці, існуючій в обивательському середовищі про несумісність фізичного та розумового розвитку. Він підкреслював, що фізичне виховання в гімназії спрямовувалося на всебічний гармонійний розвиток рухових якостей, оздоровлення й активний відпочинок учнів, а не на досягнення максимального результату, як у спорті. Він приводив чимало прикладів того, як “успіхи в гімнастиці уживались із успіхами в науках”. Поряд з цим, директор звертав увагу на те, що ялтинські гімназисти – інструктори гімнастики, успішно застосовували свої знання, уміння та навички як керівники рухливих ігор і гімнастичних вправ для дітей на морських пляжах Криму та працюючи приватними викладачами гімнастики. Директор гімназії, на запит окремих учнів, видавав посвідчення, які підтверджували проходження курсу навчання сокольської гімнастиці в гуртку з переліком засвоєних умінь і навичок [2].

Створення у Ялтинської Олександрівської гімназії гімнастичного гуртка, за свідченням директора і педагогічного колективу, мало велике виховне значення. Організуючі його роботу, А. Готалов-Готліб у такий спосіб прагнув практично реалізувати ідею про те, що фізично міцні люди, без фізичних недоліків, найбільш здатні протистояти негативному впливу зовнішнього середовища, ніж хворобливі та фізично слабкі. Тому, з одного боку, поєднання строгої дисципліни, безумовної покори старшим, з іншого – простір для прояву особистої ініціативи, здорового товариського духу, ввічливості, великодушності та люб'язності, що панували в гуртку, за переконанням педагога, сприяли профілактиці впливу на учнів таких негативних, широко розповсюджених у той невпокійливий час соціальних явищ, як “політиканство школярів”, “сексуальна розбещеність”, “участь в Лізі любові та секті огарків”, захоплення “порнографією, алкоголізмом”, “схильність до суїцидів” тощо. Особливо це виявилось в 1905–1906 рр. – період загострення політичної, соціально-економічної нестабільності в країні. Ялта як фешенебельний курорт з її дозвільною юрбою приїжджих, розважальних закладів і курортним життям, сама по собі не була сприятливим середовищем для виховання молоді.

Тому гімнастичний гурток був ланкою в загальній системі позакласної виховної роботи, яку А. Готалов-Готліб почав будувати у гімназії, починаючи з 1904 р., з метою профілактики відволікання учнів від “різномірних зовнішніх впливів”. Окрім гімнастичного гуртка, до неї входили такі форми організації учнівського дозвілля науково-освітньої та рекреаційної спрямування, як практичні заняття співом і музикою, дослідною фізикою, фотографічною справою (школа мала власну

лабораторію), роботи з дерева у столярній майстерні, креслення, заняття з історії, російської словесності, політичної економіки із читанням рефератів. Таким чином, у позанавчальний час, аж до вечора, життя в гімназії не завмирало, а, навпаки, залучало до нього школярів.

Таким чином, гімнастичний сокольський гурток, створений за ініціативою А. Готалова-Готлиба, був ланкою у системі великомасштабної соціально-виховної роботи Ялтинської Олександрівської гімназії, формою організації навчання, фізичного виховання та проведення здорового дозвілля, способом залучення школярів до самоврядування та самодіяльності. Навіть з позицій сьогодення зміст його діяльності, нестандартні форми організації навчання та виховання школярів викликають безсумнівний інтерес.

Ще одним прикладом прогресивного досвіду діяльності учнівських осередків руб. XIX–XX ст.ст. є “Товариство організації подорожей учнів Сумського реального училища для ознайомлення з Батьківщиною”, створене за почином директора Грицяя у 1897 р. [3] Його метою було надання можливості учням “ознайомитися зі своєю Батьківщиною за допомогою подорожей і в такий спосіб сприяти розвитку наукового інтересу до навколишніх явищ, формуванню релігійних почуттів та естетичних смаків під час спостереження за красою природи”.

Поряд з вирішенням завдань розумового, естетичного, громадянського виховання, осередок приділяв значну увагу фізичному розвитку учнів. На думку засновників, ці подорожі благотворно впливатимуть на фізичний стан юнаків, по-перше, привчаючи їх до перенесення деяких позбавлень і труднощів, які неминучі в подорожі; по-друге, надаючи можливість відвідувати місцевість з “особливо здоровими” кліматичними умовами. В уставі зазначено, що до завдань товариства входило: зміцнення здоров'я молодого покоління, правильне фізичне виховання, “здорова гімнастика розуму”, приучення до свідомої дисципліни та формування характеру, освіта.

Устав товариства затвердило Міністерство народної освіти. За перше п'ятиріччя існування чисельність його членів зросла до понад 100 осіб, середі яких були 21 засновник, 27 довічних членів, 98 дійсних членів. Серед членів-засновників був відомий український благодійник П. Харитоненко. До змісту роботи товариства входила організація подорожей країною старшокласників під керівництвом вихователя у канікулярний час. Під час мандрівок, учні вивчали природні умови, історію, культуру, релігію, етнографію місцевості, ознайомлювалися з фізичними явищами природи, побутом населення, художніми пам'ятниками, храмами, палацами, музеями, фабриками, заводами.

Відзначимо ретельність організації товариством підготовки до подорожі. Завчасно, ще з початку навчального року, розроблявся план (маршрут) подорожі та програма вивчення місцевості, які затверджувалися на загальних зборах товариства. Програми вивчення місцевості по різних напрямках (географічний, історичний, релігійний

тощо) складалися вчителями відповідних предметів. Учні, відповідно програмі, завчасно ознайомлювалися з місцевістю. Для цього в училищі були спеціально організовані бесіди, лекції та практичні заняття, які проводились в позаурочний час за спеціально складеним розкладом, затвердженим директором училища. Із учнів, які протягом підготовчого періоду найбільш проявили себе, товариство обирало майбутніх екскурсантів. Крім них, у подорожі могли брати участь інші учні, але за плату. Список групи, що складався з обраних учнів, а також тих, що подорожували за плату, керівника групи, членів товариства, які бажали взяти участь у подорожі, надався на розгляд і затвердження Попечителю навчального округу.

Дослідження показало, що група екскурсантів у різні роки звичайно складалася з 4–5 учнів та одного керівника. Товариством були організовані подорожі на Кавказ (1898 р.), у Санкт-Петербург, Москву та Фінляндію (1899 р.), у Крим і містами України (Київ, Одеса й ін.) (1900 р.), по р. Волзі й Уралу, на Кавказ (1901 р.) тощо. Під час подорожі кожен учень вів щоденник спостережень, робив замальовки та фотографії. Після поїздки керівник групи складав докладний звіт про подорож з наведенням виписок з учнівських щоденників. Звіт оголошувався на загальних зборах товариства. За рекомендацією членів товариства, річний звіт та учнівські щоденники могли видаватися окремими брошурами.

Досить цікавим був фінансовий аспект діяльності “Товариства організації подорожей учнів Сумського реального училища для ознайомлення з Батьківщиною”. Саме завдяки йому ця педагогічна ініціатива отримала реалізацію в освітній практиці. Основними джерелами фінансування були членські внески (5 руб. на рік), одноразові внески довічних членів товариства (100 руб.), пожертвування. Інколи товариство проводило благодійні концерти, а зібрані кошти поповнювали його доходи. Для збільшення капіталу товариство розміщувало свої кошти в банку у вигляді процентних паперів. Крім того, з метою більш раціонального використання коштів і їхньої економізації товариство клопоталося перед різними організаціями про надання пільг для подорожуючої групи (проїзд по залізниці, проживання, проведення ознайомлювальних екскурсій тощо). У цілому, товариство вело дуже ефективну фінансову діяльність, користувалося великою підтримкою громадськості, про що свідчить включення до списку членів дуже авторитетних і впливових осіб та користування їх постійною фінансовою підтримкою. Незважаючи на суттєві витрати на подорожі, капітал товариства щорічно зростав, що дозволяло йому сформувати недоторканий капітал у цінних паперах.

З поступовим зростанням на поч. ХХ ст. популярності спорту, цим суспільним явищем стала захоплюватись молодь. На відповідь її потребам, вчителями шкіл стали організовуватися учнівські спортивні команди. Так, у Київській 5-й гімназії, за ініціативою вчителя гімнастики,

члена Київського Олімпійського комітету П. Булюбаша були створені учнівські футбольна та велосипедна команди. [4]. У 1912 р. за почином вчителя гімнастики, одного з керівників харківського товариства “Сокол” Е. Мали в гімназії “Товариства вспоможіння працюючим жінкам” було створено учнівську гандбольну команду – одну із перших у місті [5, 15–16]. У друг. десят. ХХ ст. у багатьох середніх чоловічих освітніх закладах України почали створюватися футбольні команди. Підкреслимо, що провідним напрямком роботи усіх учнівських команд з видів спорту було підготовка та участь спортивних змагань.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвиток у даному напрямку. Освітньо-виховна практика середніх освітніх закладів України руб. ХІХ–ХХ ст. має чимало прикладів прогресивних починань в галузі фізичного виховання учнівської молоді. До них віднесемо досвід сокольського гімнастичного гуртка Ялтинської Олександрівської гімназії, “Товариства організації подорожей учнів Сумського реального училища для ознайомлення з Батьківщиною”, інших спортивно-гімнастичних осередків. У свій час їхній досвід став предметом широкого обговорення у колі прогресивної української і російської громадськості, а також у преси та отримав суспільне визнання.

Подальший науковий пошук планується у напрямку вивчення досвіду роботи студентських осередків у системі вищої освіти України на поч. ХХ ст.

Список використаних джерел

1. В Киево-Печерской гимназии // Красота и сила. – 1913. – № 1. – С. 9.
2. Готлиб А. Физическое воспитание учащихся в Ялтинской Александровской гимназии / А. Готлиб // Русская школа. – 1909. – № 2. – С. 132–158.
3. Устав общества путешествий учеников Сумского реального училища для ознакомления с Отечеством. – Харьков : Паровая типография и Литография Зильберберга, 1901. – 14 с.
4. Булюбаш П. В школе / П. Булюбаш // Красота и сила. – 1913. – № 1. – С. 9.
5. Олейник Н. А. История физической культуры и спорта на Харьковщине / Н. А. Олейник, Ю. И. Грот. – Харьков : ХДАФК, 2002. – Т. 1. – 356 с.